



925 чылдың август
11-де үнүп эгелзэн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 104
(18691)

2015 чылдың
сентябрь 22
вторник

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

БЕДИК ДЕҢНЕЛГЕ ЭРТКЕН

Делегей чергелиг «Евразияның интеллектуалдыг алдыны» I аныяктар шуулганындан

Делегей чергелиг чыыш сентябрь
11 хүннеринде Кызыл хоорайга бо-
эрткен. Аңаа Моол Арат Республи-
Мурнуу Корея, Япония, Нигерия,
Кыстан болгаш оон-даа өске даш-
чурттардан болгаш Россияның
аңгы булуңнарындан эксперттер,
жерлер, сайгарлыкчылар болгаш кир-
жилер келген. Беш аңгы чогаадыкчы
чүгөштерге чарган бо чыыштың ажи-
тажа-ла 5 аңгы черлерге болуп эрткен.

КУЛЬТУРА, ӨӨРЕДИЛГЕ, ШАЖЫН

Чогаадыкчы шөлчүгөштин ажилы
Ундезин культура төвүнге эрт-
Ооң ажадышкынынга Уралдың
экономика университетинин
экономика эртемнеринин док-
тология-минералогия эртемнеринин
профессор, Россияның эртем
Евразияның көжигүнү, «Евразияның
университеттер комплекси» коммер-
ция эвес автономнуг организацияның
идентизи Михаил Васильевич Федо-
житкан. ТР-ниң өөредилге болгаш
сайыды Каадыр-оол Алексеевич
Идей «Тыва Республиканың культу-
ра өөредилге болгаш шажын делгеми»
ында бо шөлчүгөштин киржикчи-
нге таныштырган. Россия Феде-
раазында Индияның Элчин черинин
ура төвүнүн директору Ашиш Шарма
ганнарга байыр чедирип чүве чугаа-
соонда, бо шөлчүгөштин ажилында
ренер Игорь Андреевич Новиковту
штырган. Киржикчилер бот-боттары-
танышар аргалыг болуру-биле
арны организаасташ, оларны база
ы бөлүккө чарыпкан. Бөлүк бүрүзү
туң төлевилелдин ажилдап кылыр
туг.

раазында хүн бо бөлүктерге
вилелди канчаар ажилдап
рының дугайында өөредилгиг ки-
ерни солун байдалга эрттирген.
дугаар хүнде бөлүктер кылдыр кат-
т, «Көшкүн кижиниң оруу», «Тываның



Андрей Ондар бодунуң төлевилелдин таныштырып тур.

чажыды», «Саян-Алтай регионунда
социал-экономика хөгжүлделериниң
ылгалдарын билип турары», «Өг-бүлөгө
культурулгү дыштанылга комплекси»
төлевилелдерин ажилдап кылып кам-
галаан. «Тываның чажыды» төлевилел
— тускай агентилел хевирлиг Тыва
дугайында интернет четкизинге медээ-
лерни чедингир болурунче угланган
төлевилел. Бо бөлүктө Кемеровода куль-
тура институтунун башкысы Надежда
Доржуевна Ултургашева, эртемденнер
Валентина Юрьевна Сюзюкей, Айлана
Калин-ооловна Күжүгет, япон кыс Каори
дээш, кымнарны чок дээр! Сеткили-биле

төлевилелди дээш бердинипкен, изиг-изиг
ажылдап турдулар. «Көшкүн кижиниң
оруну» төлевилелдин талаалыкчылары
оожум, боттарынга бүзүрелдиг, харын-
даа төлевилелди камгалап четтикпейн
чыдырда-ла, 200 муң рубль деткикчи
тыптып келгенин чугаалап, ажилы бедик
үнелелди алырынга бүзүрелдиг ажилдап
турду. Шынап-ла, бо төлевилел түңнелче
кирген. Удавас оларның ачы-дузазын көрө
бээр бис.

НОГААН ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Ногаан технологиялар чогаадыкчы
шөлчүгөште баштайгы лекцияларның
аттары-ла кижини хаара туду бээр:
«Энергияның альтернативтиг дөзү»,
«Тываның онза камгаламдыг черлери»,
«Хоорай болгаш бүдүрүлгө боктарын бол-
баазырадыр талазы-биле» илеткелдерни
номчааны солун болгаш бо шөлчүгөштин
киржикчилеринге дораан-на чаа идеялар-
ны берген.

«Хайдып Девелопмент» ААН-ниң
чингине директору Чингис Хайдып хөмүр-
даш оттулары найысылалдың болгаш
ооң чанында суурларның чурттакчыла-
рынга кайы хире хоралыг болуп турарын
чугаалааш, ону солуп болгу дег чылыг
энергиязының дөзү -- хөмүр-даштын
ажылаттынмай чыдары доозундан
брикеттер болуп турарын чугаалааш,
ооң экологтуг болгаш экономика ажи-
дузазын деңзигүүрлеп тургаш, чугаалаан.

(Уланчызы 2-ги арында). ➡

Мал чеминиң белеткели БУРУНГААР ЧҮТКҮЛ-БИЛЕ

Ырак-узак «Мөген-Бүрен» мал ажил-
дыг бүдүрүлгө боттарының девискээрин-
ден 261 тонна мал чемин белеткеп алган.
Бо бүдүрүлгениң ажилдакчылары август
эгезинде кожуун чергелиг 1 дугаар сиген
маргылдаазын эрттирген. Ук мөөрейге
127 сигенчи идеккейлиг киришкен. Кир-
жикчилер ниитизи-биле 41 тонна сигенни
кескен. Бир кижиле тонна ажиыг сигенни
кезип турган. Түңнелинде «Мөген-Бүрен»
КУБ-туң мал эмчизи Айдыс-оол Иргит-
оол, одакчы Шолбан-оол Ооржак, спорт
школазының башкысы Радик Доштуг-оол
мурнакчылар болган. Ооң соонда хүреш
оюнун база эрттирген.

Мал ажилдыг бүдүрүлгеден 9 эр кижиле,
школадан 25 эр башкы болгаш оон-даа
өске аныяк оолдар шыырак белеткелдиг
киржи келген. Кызыл-хажылар шупту
демнини көргүскен. Ылаңгыя суурнуң
эмнелге участогу болгаш өске-даа албан
черлери эки белеткелдиг болган. Сиген
кезилдезиниң маргылдаазын дараазында
чылын база уламчылаар.

«Мөген-Бүрен» бүдүрүлгези мал ажи-
лының талазы-биле республикада мур-
нуку одуругда. Шыктыг черлерде үнген
сигенни кожуунуң албан черлериниң
ажылдакчылары демнини-биле кезип ду-
залашкан. Бүдүрүлгениң даргазы Өшкү-
Саар Ооржактың чугаазы-биле алырга,
«Мал чемин планда 450 тонна көрдүнген,
херек кырында 350 тонна сиген белет-
кеп алырга четчир. Чылдың-на Элегес
суурда Александр Желтухинден 100
тонна мал чемин садып алыр чаңылдыг
бис. Ам 50 тонна сигенни сөөртүр ажил
бар. Кывар-чаар материалдар болгаш
техниканың артык кезектерин садарынга
бергедээшкннер туруп кээр-дир. Сиген-
ни кыштагларже сөөртүп, дажып, шупту
демниг болгаш кызымаккай ажилдап
турар» — деп, ол чугаалады.

Бо кышты ажыр мал чеминге белет-
кел үезинде Мөңгүн-Тайга кожуунуң
удуртулгазы мал ажил-агылыг бүдү-
рүлгелеринге деткимчезин көргүзүп
дузалашкан. Кыдыг-кызыгаарда ырак ко-
жуунуң ажил-ишчилери мал чемин Улуг-
Хемден, Элегестен сөөртүп ап турары
дээрге, күш-ажылга кызымаккай тура-со-
руктуу болгаш бурунгаар чүткүлдүү-дүр.
Анисья ТЮЛЮШ.

«ШЫН» чалап тур

Тыва парлалганың өгбези
«Шын» солуннуң 90 чыл оюнга
тураскааткан байырлыг хуралче
хоочун журналистеривисти, ат-
сураглыг бижикилеривисти, ол ыш-
каш номчукчуларывысты чалап тур
бис. Болур чери, хүнү, шагы: Кызыл
хоорай. Ленин кудумчузу, 7. Ундезин
тыва культура төвү. Сентябрьның
25-те дүшпө 14.00 шакта.

«Шын» солуннуң
коллективи.



Бөлүк аайы-биле төлевилелди чогаадып турары.

БЕДИК ДЕЦНЕЛГЕ ЭРТКЕН



ТР-ниң Баштыңы Ш.Кара-оол шуулганы аягыдып тур.

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

«Убса-Нур ыйгылаажы» заповедник-тин директору Владислав Канзайның Тывада хамаанчок делегейде ховар эртине болур бо камгаламдыг черниң дугайында илеткели база делгереңгей болгаш солун болган.

— Бокту болбаазырадыр талазы-биле республикада ажил-чорудулганы боттандырар сайгарлыкчылар чок болганын бүдүрүлгө болгаш хоорай богу чылдан-чылче өзүп, а ону болбаазырадыр талазы-биле акша өске черлерде шиңгээттинип турар — деп, бодунуң илеткелинге Россияның бойдус хайгааралының талазы-биле Тывада эргелелинден Андриан Додук чыылганнарның сеткил-сагыжын дүвүредиптер хире кылдыр айтырыгны чидии-биле тургускан.

Бо үш илеткелчинин айтырыгны чидии-биле тургузуп шыдаанында болганы ол бе азы төлевилелин камгалаанындан чүве ирги бе 11 аңгы төлевилелдерден бо айтырылгарга хамаарышкан төлевилелдер түңнел чадаже шилчиттинген.

Мен Радомир Чигжиттин төлевилелин дыка сонуградым. Ол Кызыл дептерде кирип турар ирбишти камгалаар талазы-биле төлевилелди ажилдап кылгаш, амыдыралда боттандырып эгелей берген. Ирбиштиң чуруун кириген, аныктарда «толстовка» деп нептерей берген чылыг хептер, дүлгүүрге брелоктар, магниттер дээш, оон-даа аңгы суй белектерни кылып садып турар. Боду экономист эртемниг бо оол бүдүргөн барааннарындан кириген орулганың он хуузу ирбишти камгалаар фондуже кириер. Ам безин ол барааннарын белеккен алгаш, мында кирип чедип келген, деткиччилери-даа, талалакчылары-даа хөй боттанып турар төлевилел-дир. Мен ышкаш бодааннары-ла ол боор, оон төлевилели түңнел чадаже кирбей барды.

— Ийе, мен төлевилелимни боттандырып эгелей берген мен. Дизайнерлер: Аянай Түлүш, Алдынай Ооржак маңаа Тывага кээп, мээң-биле ажилдаарын чөпшээрешкен, Кыдаттан эккелген хеп кедер орнунга мээң бүдүргөн хевим чон кедер дээрзинге бүзүрээр мен — деп, Радомир Чигжит чугаалады. Немең каайн: найысылалдың төвүнде «Кызыл, сеңээ ынак мен» деп тураскаалды тургузар эгелээштин база Радомирге хамааржыр. Новосибирскиниң күрүне университединде аспирант Тайгана Ак-Лама:

— Мен мындыг хевирлиг чыыштарга бир дугаар кирип тур мен, дыка солун-дур. 11 аңгы төлевилелди камгалады. Кандызын кандыг дээр! Шуптузу төлөптүг-ле төлевилелдер болду. Ын-

чалза-даа Тывада чидиг айтырылгарны көрүп тургаш шилээни ол ирги бе: бокту болбаазырадыр талазы-биле технология болгаш хүн энергиязын ажыглаар талазы-биле технологиялар бистиң бөлүүвүстен тииледи. Келир чылын канчаар белеккен-нирин баш удур бодап эгеледим — деп сеткил-сагыжы улуг көдүрлүүшкүнүг чугаалады.

Бо бөлүктө Даг-Алтайдан Андрей Ялбаковтуң үлегери аныктарга онза. Ол ам чаа-ла 33 хар ажып чоруур Россияда ат-сураглыг апарган сайгарлыкчы малчын ада-өгбезиниң чырык болгаш чылыгны кайы хире эвээш ажыглап, амыдыралында хөй-ле чүүлдерни боттарынга кызыгаарлап чораанын бичиизинден сактыр. Ынчангаш ол хүн энергиязын ажыглаар талазы-биле сайгарлыкчы ажилын эгелээрге, аңаа баштай дээрзинде бүзүрээр улус эвээш турган. Боду



Радомир Чигжит ирбишти камгалаар талазы-биле ажилды чорудуп турар.

ону интернеттен көрүп тургаш кылырга, чарыгдалы улуг болган. Ынчаарга ол Кыдаттан садып эккелгеш, малчыннарга садар болза, кандыг ирги деп бодангаш, хөдөлүп кирген, мынчага чедир шилип алган оруунга хомудаваан. Федерация Чөвүлелиниң кежигүнү анык бо сайгарлыкчы РФ-тиң Президентизиниң кабинетинче безин чалаттырар аас-кежиктиг болганын чугаалады.

ТУРИЗМ БОЛГАШ ДЕВИСКЭЭРЛЕРНИН ОНЗАГАЙ ДЕМДЭЭ

Бо бөлүктү «Конкретика» консалтинг компанияның чингине директору Надежда Сергеевна Макатрова ажиткан. Россия Федерациязының Культура яамызының туризм талазы-биле агентилелиниң удуртукчусунуң оралакчызы Сергей Евгеньевич Корнеев чыыштың киржикчилеринге байыр чедирген соонда, Тыва Республиканың Культура яамызының туризм талазы-биле департаментизиниң начальнигиниң хүлээлгезин күүседип турар Лариса Анатольевна Достай Тыва Республикага туризмни хөгжүдериниң чогуур айтырылгары-биле киржикчилерни таныштырган. Бо бөлүктө эксперттер: Екатерина Мамаева, чыл санында эртип турар Ботаника фестивалының организатору, LOCO дизайн студияның удуртукчузу, Ольга Монгуш, Тываның Национал музейиниң археология килдизиниң эргелекчизи, Михаил Хананашвили, Россияның хоорайлары ниитилелдин кежигүнү; Вячеслав Ганиев, Челябинскиде Instaprint төлевилелдин болгаш удуртуп-баштаар билиглер талазы-биле школаның удуртукчузу, Олег Лещенко, Amadeus Russia бизнес компанияның хөгжүлдө талазы-биле килдизиниң удуртукчузу (Москва), Алексей Ткачук — «ИнформИнвестГрупп» ХАН-ның чингине директорунуң оралакчызы (Москва).

Мында турисчи төлевилелдерниң таваа кылдыр «Скифтер алдыны», «Шапкын хөгжүлдениң евразия өвээ» төлевилелдерни баш удур берип каан.

УЛУГ ХЕМЧЭЭЛДИГ БОЛГАШ РЕГИОНДА АЙЫЛ ЧОК ЧОРУК

Бо шөлчүгештин киржикчилериниң, талазы-биле, оон удуртукчуларының саны хөй. Мында чурттуң болгаш республиканың эрге-хоойлу адырының ажилдакчыларындан аңгыда, тус чер бот-башкарылга чагыргаларының эрге-хоойлу талазы-биле харысалгалыг ажилдакчылары кирип турар. Баштайгы хүнүнде-ле Улусчу чогаадылга бажыңының көрүкчүлөр залын долдур шуулганныг киржикчилери олурупкан. Шөлчүгештин ажылын Тыва Республикадан сенатор, РФ-тиң Федерация Чөвүлелинде Камгалам болгаш айыыл чок чорук талазы-биле комитет кежигүнү Оксана Михайловна Белоконов ажиткаш, байыр чедирип чүве чугаалаары-биле РФ-тиң камгалам сайыды Сергей Шойгунуң чөвүлекчизи Андрей Михайлович Ильницкийге сөс берди. Ол «Армия — күрүнениң болгаш хөй-ниитиниң кол институту» деп темага илеткелди кылды. РФ-тиң Хөй-ниити палатазының кежигүнү Вероника Крашениникова күрүне эргилделерин чорудар талазы-биле барыын арга-дуржулгалары Россияга кончуг улуг согулгуг дуржулга болган дээрзин чугаазына демдеглээн. ООН-нуң эрге-байдалы, коллективтиг айыыл чок чоруктуң дугайында дугуржулганы организастары болгаш оон уjur-дузазының дугайында илеткелди Россияда Улустарның найыралының университетиниң юридиктиг институтунуң директору Олег Ястребов кылган. База-ла ол дээди өөредилге черинден Фридон Ананидзең чер-черлерде дайыннар болгаш регионнарда айыыл чок чорукче угланган чугаазы чыылганнарның кичээнгеин хаара туткан. Бодунуң ажилдап чорууру угланышкыннар аайы-биле илеткелдерни Федерация Чөвүлелинде Виктор Конопацкий, Томскиде удуртуп-башкаар системага кадрлар белеккээр университеттин (ТУСУР-нуң) проректору Роман Мещеряков, Новосибирскиде күрүне университетиниң башкылары: Руслан Пермяков, Сергей Гончаров олар кылган.

Бо шөлчүгештин ажил-чорудулгазы чогаадыкчы угланышкынның эвес, а анык эрге-хоойлу ажилдакчылары болгаш студентилерге өөредиглиг хевирлиг эрткени ажыктыг.



Хол тутчуп дугурушкан.

ЭКОНОМИКА БОЛГАШ САЙГАРЛЫКЧЫ ЧОРУК

Бо шөлчүгеште ажилга Тывада анык сайгарлыкчылар болгаш чаа төлевилелдеринге инвесторлар дилеп келген аныктар хөйү-биле келген. Айыжы Иргитти найысылалдың аалчылары-даа, чурттакчылары-даа эки билип бар чыдар. «Аистенок» уруглар садын ажиткан Ай-

гуш Сат бодунуң ажил-чорудулгазын канчаар эгелээнин бо хүнүнде байгаш болгаш келир үеде сорулгаларының дугайында чыылганнарга солун кылдыр таныштырды. Оон аңгыда Тыва үжүктөр болгаш тыва дылды нептередиринге эвээш аңгы үлүгнү кирип чоруур Али Күжүгет дугайында бо бөлүктө кирип турар аныктар кезинде сайгарлыкчы ажил-чорудулганы уг-шин билип, танып көрө берген кирип турар. Олар төлевилелдерни база-ла боттарың хуузуңда ажил-чорудулгазының аайы-биле кылып камгалаан.

Бо шуулганда кандыг кижилерни дээр, ынчангаш оларны бүзүредир, төлевилелиң төлөптүг дээрзин шыңдары дыка нарын. Мен бодап, көрү деңнеп турарымга, түңнел чадаже болгаш шаңналдыг черлерге бо бөлүктө аныктар кирген, чүге дээрге олар Тыва чоннуң херегелелинге ажык-дузалыг ажил-чорудулганы эгелеп алган аныктар бол турар.

ШАҢНАЛДАРНЫ ТЫВЫСКАН

Он анык сайгарлыкчыга даштык чурттарга арга-дуржулга алып бижиктер тывыскаан. Аймир Чаш-оол Моолче пог фабрикактар кылыр талазы-биле арга-дуржулганы бедилип чоруур болган. Григорий Ульзутуев Медиакурлавырлар талазы-биле өөредилгени Мурнуу Көрей Республика эртер. Шеңне Саая пөс аймаандан белектер кылырын, Адыгжы Монгуш кылыр ажил-агый талазы-биле, Айыжы Иргит дүрген кылыр чем аймаан бүдүрерин Москва барып улам ханы өөренирлер. Сайзан Саая, Шораан Чынгылап, Мерген Ооржак, Андрей Ондар, Анастасия Монгуш олар Мурнуу Көрей Республикаже өөренип чоруур бижиктерни тывыскаш, Артыш Мидепкейлиг ажил-чорудулгазы ботту шуулганныг ажилына кириген үлүү өөрүп четтиришкынниң бижин алган.

АЛДЫН-БУЛАК

Шуулганныг ийги хүнүнде Алдын-Булак турисчи комплекске шуулган албан-езузу-биле аягыдышкыны боттандырып турар. Ол хүн эртен эртеден тура аяс, каан болган. Алдын-Булак деп онза-чаа черивистиң чаражын маңаа бижирин аартык боор. Ындыг чараш черде көрүрүнүң белдиринде тыва хептиг олар көкте олуруп алган чугаалажып олуту көөрге, бир-ле тоол оранында келген кыш, мындыг хүндүлүг аалчыларны ман-

олуруп өйде четтивис.

Тыва Республиканың Баштыңы Чазаның Даргазы Шолбан Валерьевич Кара-оол:

«Эргим аалчылар! Делегейниң аңгы чурттарның болгаш Россияның аңгы булуңнарының төлээлери. Мунда силерниң мурнуңардан бисти деткээр ижилерге база катап өөрүп четтиргениңилеридиксеп тур мен.

БЕДИК ДЕҢНЕЛГЕ ЭРТКЕН



Өөредилге кудумчуга-даа уламчылап тур.

алкын хөгжүлдениң Евразия идеяларын шимчедип ийгарадыр талазы-биле кол деткикчилеривис куруне университетиниң ру Михаил Васильевич Фетисов, РФ-тин Президентизиниң Федералдыг округта эргелиг төлээзи Евгений Николаевич Рогожинни, чаңгыс чер-чурттуувус, анын камгала сайыды Шайкужетович Шойгуну база адап, өөрүп четтиргенимни элим.

географтыг ниитилелдин чокта бистиң шуулгаш болуру чигинчиг болгай ишти Россияның Өөредилге эртем яамызы, Россияның тар эвилели, Аныяктарның экономикаштыг шуулганын. Четтирдивис. Оларның леринге байыр чедирип, тан часкап каалыңар!

Евразияның интеллектуалдыны шуулганын черин шилип турда, аянган чүүл бистиң рес-авыстың чүгле географтыг эвес, а оң аныяа база кол ээлзэн. Ийе, Тыва – Россия Федерациязының эң аныяк тизи. Эрткен чылын бис Р-ниң составынче киргени-бээр 70 чыл болганывысты тедивис. Республиканың кчыларының үштүн бир ден хөйү аныяктар болу-улар. Чурттагы чоннуң ак назыны 29 хар хире. Гар шуулганынга ынчангаш Тыва Республикага эртери чалыг деп бодап тур мен. Аныяктарга «Шупту чүве ниң мурнуңарда, силер келир үевис-тир силер» болгай бис. Ынчалза-даа аза ыңдыг эвес. Силер — амгы үевис-тир силер! ыр, иденкейжи, тоомча чок илер келир үени хевирлээ-елен силер бе? Чедишкин алырынга белен силер бе? Перге шуптуңарга чурт-да сергек чорууңарны им. А бир эвес силер шкинниң, аас-кежиктиң, ыдыралдың дүлгүрүн ди-ар болзуңарза, силер шын турар-дыр силер. Силерни онзагай чараш ыдыктыг дын-Булакка, анаа эвес алган бис. Тыва дылдан оочулдурарга «алдын суг

бажы» дээр. Ынчап кээрге, ол чаа күштерниң, чаа идеяларның бол-гаш көдүрлүүшкүннерниң дөзү, Евразияның интеллектуалдыг алдыны болзунам!

Бистиң шапкын агымче кир-ген шуулганывыска ак орукту күзедим. Бистиң демниг күж-нишкиннеривис оң бедик адын бадыткаар болзун! Чедишкин-нерни күзедим!

Байыр чедиришкиннерниң соон дарый Тываның уран чүүл мастерлериниң концерти эгелзэн.

Ол-ла үеде өглер чанын-га Чаа-Хөл кожуунуң Булуң-Терек сумузунуң даргазы Лида Тукуйлаңовна чиңге-тараа бол-баазырадып ажилдап турарлар-биле чиңге-тарааны канчаар хо-орарын, соктаарын, тыва шайны канчаар хайындыраарын көргүзүп, аалчыларга тыва шай, тарааны сунуп, хүндүлөп турдулар.

Москвадан, Иркутскиден, Кы-рыстан, Казахстандан келген аалчылар эң шыдамын көргүзүп, бо ажилдың эгезинден төнчүзүңге чедир сонургап, аш-чемниң дээжизин амзааш, чоруптулар. Тыва шай болгаш тыва кухняның чемнерин канчаар бараалгадып сөңнээри болгаш шай эзулалы оларның улуг сонургалын бол-дурган.

ТУҢНЕЛ СӨС

Мен бо хемчегни дыка бедик байдалга эрттирип турар деп демдеглексээр-дир мен. Шуул-ганда киржикчи бүрүзүңге тыва хээлиг сумкаларны «Дамское счастье» сады белеткээн, онза чорду. Аш-чемни Кызылдан эр-ге-хоойлу техникумунуң сургуул-дары белеткээн. Ол хире хөй чон эрттирери ыңдыг амыр эвес, хо-муданчыг чүүлдер база тургулаар чорду. Чижээ, Алдын-Булакка хемчег адакталып турда, журна-листтерни чыгырын чарлапкан. Бис «Шынның» фотокорреспон-дентизи Михаил Монгушович Норбу-биле изиг-изиг хыйланып бар чыдар үш херээжен кижиге таваржы бердивис.

— Анаа улус кирибес деп ал-ган, ыңдыг улуг солун байырлап-ды аныяктар хамаанчок улуг улус безин сонургаар-ла чүве-дир. Бо ийи кижиге база бис ышкаш улус-ла хевирлиг чүве-дир — деп турарын дыңнап кааш, чеде бердим. Ужур-чөвүн, чүге хомудап турарын айтырамын:

— Национал аш-чемнер кы-

лыр мастер-класстар болур дээр-ге, бижидип алган улус-тур бис ийин. Мөңгүн-Тайганың Мугур-Аксы суурунда хөй-ниити чемне-нилге черде ажилдап чоруур, бүгү назынывыста чонга аш-чем белеткеп чоруур болгаш база чаа чүве-даа көрүп каар-даа чадавас бис, боттарывыстың ажилывыс-ты, мергежилывыста база чонга таныштырыксааш, чедип кээри-виске, кирибеди. Чогум баш удур бижиткен ат-сывыс бар болур ужурлуг. Ол ырактан чем кылар эът, сүт, купча дээш, хөй аш-чем аймаан эккелгеш, мынчаар эжик аксынга туруп каарга, хомудан-чы аажок чүве-дир — деп, олар чугаалааш, ат-сывын адавазын диледи.

Сарлык эди, хөй эди дээш, сөөрткен чеми-ле хөй улус чорду. Ырактан ыры-хөгжүмнү дыңнааш, ынаар барыксааны киткеп турга-нын чугаалаарга, шынап-ла, Сук-пактан, Каа-Хемден келген эвес, кайы ырак кожуундан келген улус-ту тооп көрбес чор деп бодап, оларның хомудалын чөпсүнүп тур мен.

Ийде, МИЧ ажилдакчыла-ры-биле парлагга конференция-зы дээр хемчегге бисти, тыва дылдыг парлагганың ажилдак-чыларын, кирибээни солунуң тиражын кудулааныңдан ынчаар көрүп турары ол деп көрдүм. Чүгле «Шынның» эвес, өске тыва дыл кырында солуннарның ажил-дакчыларыңдан айтырамыска: «Бистерни ынаар барбас силер дээр чорду» — деп каарга, бо 2015 чылда, Улусчу чаңылдар чылында, тыва дылга хамаарылга бистиң журналистика адырында дыка багай апарганын эскердим. Удавас «Чонар-даштан демир-үжүк» мөөрей түңнеттерин, аңаа тыва дыл кырында материал кирибес, чүгле орус дылда ма-териалдар кирир деп негелде барын база бо үеде дыңнадым. Тыва дылда материал тилен каар болза, улаштыр республи-кадан дашкаар мөөрейлерге ону чорударда тускай оочулдурукчулар ону белеткээр болза эки. Ол-даа канчаар, моон соонда-даа шиит-пирлеп болур айтырыг-дыр.

Шуулганы келир чылын база бо өйде эрттирер дээрзин Шол-бан Валерьевич Кара-оол чыыл-ганнар мурнунга чугаалады. Ол аныяктарның бот-идепкейин улам күштелдирер дээрзинге бо шуул-ган соонда бүзүредим.

Дарый АВЫДА.

Тиилекчилерни тодараткан

Шуулганга 57 төлөвилелдерни сайгаргаш, 23 төлөвилелге орукту берген. А чамдык төлөвилелдер жюриниң эки үнелелин алган. Чи-жээ, Алдынай Ондарның «Эдис-ки-фотосалонга» көжүп чоруур фотостудияны ажадар дээр төлөвилели бүгү талазы-биле эксперттерге таарышкан. Аныяк сайгарлыкчының планында — байырлалдарның фотоальбомун болгаш номнар үндүрер талазы-биле ачы-дуза чедирилгези бар. Уруглар төвүнүң ээзи Ай-Куш Саттың төлөвилели социал бол-гаш кончук чугула, ол бодунуң ажил-херээн эгелзээрде 600 муң ажыг рубль акша-хөреңгини ки-риштиргеш, школа назыны чет-пээр уругларга баштайгы бөлүктү

республика найысылалында ажиткан. Сайгарлыкчының план-бизнестин ам-даа калбартыр.

Сайгарлыкчы чорук талазы-биле шөлчүгештиң ажылының түңнелинде эксперттер Тываның Баштыңының 100 муң рубль гран-тызын Алдынай Ондар («Чагыг езугаар фото-номнар үндүрери»), Ай-Куш Сат («Аистенок» уруглар төвү) оларга тыпсыр деп шиит-пирлээр.

Москвага эртер «Аныяк сай-гарлыкчы-2015» конкурстун түң-нел кезээне Тываны 3 аныяк сай-гарлыкчызы төлээлээр: Айыжы Иргит («TuvaLiteFood» национал дүрген чөмөннилге чери), Андрей Ондар («Мокка кофе»), Сайзана Саая (садыг «I love Korea»).

Профессор Олег Ястребов: «Тываның кол ылгавыр демдээ — экология»

«Евразияның интеллектуал-дыг алдыны» аныяктар шуул-ганы — тулган ажил, тулган шуулган. Республиканың Баш-тыңыңа, РУНУ-нуң юридик-тиг институтунуң доозукчузу Оксана Белоконыга улуу-биле четтирдивис. Шөлчүгештерде ажилдар чымыштыг, ханы дискуссиялар чоруп турар,

хемчегни организаастааны эки-дир. Шуулганы херии базым-ныг келир үе манап турарыңа бүзүрээр мен.

— Тыва Республиканың ыл-гавыр демдээ — экология. Чер кырында дыка солун черлер хөй, ынчалза-даа мындыг бойдус-чурумалдыг черге бир дугаар таварыштым.

Олимпийжи чемпион Татьяна Лебедева: «Тыва делегейде херек кырында кым мен дээрзин боданырынче албадаптар-дыр»

Россияга, делегейге дыка хөй аян-чорукчулап, хөй-ле чүүлдерни көргөн мен, ынчалза-даа Тывага дыка таарзындым. Алдын-Булакче бар чорааш, доктаавайн тырттырып-ла чо-руксаам келди, фотокамера дамчыштыр кайгамчык бойдус-чурумалын бүрүнү-биле дамчы-дары болдунмас-даа болза, таа-рымчалыг арга бүрүзүн алырын кызыдып чордум.

Спортчу кижиге болгаш, Тывада онза энергетика барын эскердим. Агаар-бойдуска тааржып чадаар деп чүве эскербедим, чаш өпө-я-

биле демей удуп хондум. Мында чурттап турар кижилерден күштүг энергия үнүп турар-дыр. Ынчан-гаш бо бүгү делегейде херек кырында кым мен, чүү дээш чурт-тап чор мен деп боданырынче албадаптар-дыр.

Дараазында шуулган албан болур дээрзинге идегеп, мээң хоорайым Волгоградтан киржик-чилер, сайгарлыкчылар киржи-рин дыңнадым. Эш-өөрүмге, чоок, таныыр кижилеримге Тыва-ны, ында кандыг кижилер чурттап турарын көргүзери-биле бээр эккелсеп тур мен.

«Скифтерниң чажыды болгаш эртинези» делгелге ажиттыңан

Тывада Туризмниң инфор-мастыг төвүнде фото-делгелге Орус географтыг ниитилелдин эң улуг төлөвилели «Кызыл — Курагино» археологтуг-географ-тыг экспедицияга турсааткан. Делегейде улуг хемчээлдиг археологтуг казыышкыннарның киржикчилериниң фотогалере-яда ажилдары кичээнге хаара тудар. Фото-ажылдардан археологтарның ажил хүнүнүң болгаш дыштанылганының, «Хааннар шынаазы» болгаш «Ермак» хову лагерьлериниң тыпканы кайгамчыктыг үнелиг чүүлдериниң, Тываның болгаш Красноярск крайының онзагай бойдус чурумалының дугайында таныжып, сонургап болур.

5 чылдың дургузунда чорут-кан археологтуг шинчилелдерге Россияның хоорайларыңдан болгаш даштыкы чурттардан 3 муң ажыг студентилер болгаш волонтерлар киришкен. Оларны бо хүнге дээр чаңгыс сорулга каттыштырган — Кызыл — Ку-рагино демир-оруунуң эртер черинге хайгаарал-камгаладың археологтуг хемчеглерин чо-рудары. Келир үеде транспорт судалының эртер черин дугаар, төөгүге арттыраары-биле эртемге даянып, бүрүнү-биле шинчилээр база камгалаар ужурлуг төөгүнүң

болгаш археологияның 50 ажыг турсааткалар чыдар.

2014 чылда Орус географтыг ниитилелдин «Россияның бойдус болгаш культура өнү-салгалы» номинацияга премияны «Кызыл — Курагино» археологтуг-географ-тыг экспедициясы чаалап алган. ОГН-ниң президентизи Сергей Шойгунуң саналы-биле, чурттуң байлак национал өнү-салгалын өөрениринге болгаш кадагалаа-рынга улуг үлүг-хуузун кириген шинчилекчилерни, бирги орук изекчилерин, төөгүчүлерни алдар-жыдар езу-чаңчылды катап эгелээр сорулгалыг 2014 чылдың декабрь 9-та Москвага эрттирген байырлап үезинде премияны тывыскаң.

Кызылда фото-делгел-ге ОГН-ниң делегей чергелиг төлөвилелинге турсааткан хемчеглерниң уламчызы болур. Бо чылдың июнь 24-те Москва метрополитениниң «Выставоч-ная» метро станциязының ийги кадынга «Кызыл — Курагино» археологтуг-географтыг экспеди-ция: скифтерниң чажыды болгаш эртинези» экспозиция делгелгези ук хемчегниң байырлыг эгези кылдыр санаттынар.

Тывада Туризмниң Ин-формастыг төвүнде фото-чу-руктарның делгелгези ийи ай иштинде чонга бараан болур.



Тес-Хем кожуунун Төлээлекчилер хуралының даргазы Хая-Маадыр Делгер-оолович Санаа-биле ужуражып, кожуунун ажил-амыдыралының дугайында чугааны кылдывыс.

— Хая-Маадыр Делгер-оолович кожуунун «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» губернатор төлөвилелиниң киржикчилерин таныштырып көрүңерем?

— Кожуунда 9 төлөвилел ажилдап турар. Самагалдай суурда Айсула Натпит-оол кондитер кылыгыларының цегин ажиткан болгаш 2 ажилчын олутту ажиткан. Кондитерниң ортумака шалыңы — 12000 рубль. Бүдүрүлгө кафе ажыдып алыры-биле ТР-ниң Экономика яамызындан акшаландырышкынны манал турар. Кафе ажиттына бээр болза, немей ажилчын олутту ажыдары-биле кожуунун Чонну ажилга хаара тудар төпке дөрт инвалид кижини хүлээп алыр чагыгны кириген. «Тыва дүк» деп бүдүрүлгени Виктор Арина Самагалдайда ажиткан. Бо хүнге чедир 160 кидисти бүдүргөш, 220000 муң рубльди ажилдап алган. «Деспен» МУБ, «Чодураа» КУБ-биле хой дүгүн хүлээп алыры-биле керээлерни чарган. Ниитизи-биле 10 тонна дүктү садып алган. Чыргаланды сумузунда Аян Сырат 2008 чылдан эгелеп ыяш белеткээр болгаш бажың тудар хуу бүдүрүлгени ажиткан. Бүдүрүлгө тускай дериг-херексел, техника-биле четчеттинген, 3 ажилчын олут ажиттыган. Бүдүрүлгезин улгаттылары-биле ол «Пенополистиролбетондан тудуг блоктары бүдүрер цехти» ажыдар төлөвилелди кириген болгаш ТР-ниң Баштыңы Шолбан Кара-оолдун деткимчезин алган. Берт-Даг сумузунда Адис Чамыян МТС (машина-трактор станциязы) ажиткан. Ийи ажилчын олутту тургускан. Амгы үеде мал чемин белеткээр-биле ажилдап турар. Ак-Эрик суурда амгы үеде 3 гектар черде 1381 гектар черлиг болгаш 1000 чыжыргана дөстөрүн олурткан. Ооң дүжүдүн 2-3 чыл болгаш алыр. «Чыжыргана өстүрер чер» деп төлөвилелдин автору Белек Соян чурттагы чондан чыжыргананы хүлээп турар. Чыл эгезинден тура ниити орулгазы 112,9 муң рубль. Кожуун чагыргазы 50 муң рубль деткимчени көргүскөн. Ынчангаш чыжыргана садын 5 гектар черге чедир улгаттылары көрдүнүп турар. У-Шынаа суурда ангор өшкүлөрнү азырап өстүрер ажил-агыйны Хая-Маадыр Чурукпан ажиткан. Ийи ажилчын олут ажиткан.

Чыл эгезинден тура 30 ангор өшкү дүгүндөн аржыылдарны аргаан. О-Шынаада Март-оол Шокар хлеб быжырап пекарняны ажиткан. Хлеб быжыраарындан аңгыда, хайындыраарында белем чөмнөрнү бүдүрүп турар. Бүдүрүлгө 4 ажилчын олутту ажиткан. Керээ езугаар түр када 5 тус черниң чурттакчылары ажилдап турар. Шуурмак суурда ыяш кылыгылары хүлээп-саарар пунктуну Максим Сүге-Маадыр ажиткан. Бо чылын планда 350 куб метр ыяшты 2450 муң рубльге бүдүрери көрдүнгөн. Олеся Соян чурттакчы чондан бойдустан байлаа — кат, мөөгү, тоорук, хадың ширбиилдерин хүлээп алыр биче бизнести Шуурмакта ажиткан. Чурттакчы чондан 62 литр кат чыгдыган болгаш ону 7440 рубльге, артышты — 1700 рубльге, ширбиштерни — 9000 рубльге садып-саарган. ТР-ниң Аныяктар херектериниң болгаш спорт талазы-биле яамызы бойдус байлаан халтап, савалаар дериг-херексел болгаш ону хүлээп алыр пунктунуң капитал септелгезинче 100000 рубль тускайлап турар. Үе-биле деңге базар — сорулгавыс ыңдыг.

— Мал ажил-агыйының адырында байдал кандыгы?

— Кожуунда «Деспен» МУБ, «Чодураа» КУБ, 3 көдээ ажил-агый кооперативтери — «Белдир», «Ирбис», Орукку база 24 арат ажил-агыйы болгаш 752 хууда ажил-агый бар. Ниитизи-биле мыйыстыг бода мал — 9736 баш, шээр мал — 81854 баш, чылгы мал — 4561 баш, хааван — 130, төвө — 5 баш.

Көдээ-ажыл агыйының тергиннери, муңчу малчыннар: Байыр Максимович Сувандии, Ольга Чоодуевна Сырат, Аяс Көк-оолович Шалык, Андрей Аңчиевич Бызагаай, Анай-Хаак Сергеевна Ойдул.

«Эгелеп чоруур фермерлерни деткири» тускай программа езугаар Отсур Дембирелович Эрендей, Влас Васильевич Хураган олар грантыларны алган болгаш 1 трактор, 200 шээр малды садып алган.

Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызының тускай программаларының киржикчилери сүткүр, эъткир уксаалыг инектерни (герофорд уксаалыг) 2013 чылда Валериян Бөгүевич Намчак (47 инек, 3 буга) азырап эгелзэн. Амгы үеде ооң коданында 150 баш инек бар.

— Мал чеминиң белеткелди кандыг деңгелде ирги, Хая-Маадыр Делгер-оолович?

— ССРЭ үезинде, хей малдыг үеде, республиканың чартыы безин Тес-Хем кожуундан сизгенеп турган. Акша ажилдап алыр бир арга — сизген шөлдери.

Республикада кааңнаашкын, агаар-бойдустан изии көдээ ажил-агыйда белем звес байдалды тургузуп турар. Ынчалза-даа бо талазы-биле кожуунда байдал чүгээр.

ҮЕ-БИЛЕ ДЕҢГЕ БАЗЫП...



Тес-Хем кожуунун Төлээлекчилер хуралының даргазы Хая-Маадыр Санаа.

2015 чылда салдыган план-биле, кожуун 13435 тонна сизгени болгаш мал чемин белеткээр ужурулг. Бо хүннерде 77 хуу мал чөмү курлавырда болгаш ажил уламчылавышаан хевээр. Ажил-агыйлар база хуу чонун белеткел алган сизгени 70 хуу четкен. ТР-ниң көдээ ажил-агый сайыды Юрий Тыв-оол кээп, мал чеминиң белеткелди, кыштаглаашкын айтырыгыларының дугайында ажил-агыйжы чугааны кылган. Акша-төгөрик ажилдап алыры-биле Берт-Даг сумузунуң арат ажил-агыйының баазаның (удуртукчузу А.К. Чамыян) машина-техниктиг станцияда чурттакчы чонга 1 тонна сизгени 4000 рубльге садып турар. Кожуунун ажилгыр, кежээ сизгенчилериниң акша ажилдап алыр база бир аргазы ол. Суму чагыргалары мал чөмү белеткээр бригадаларны тургускан.

— Сентябрь 13-те, чаңгыс аай бадылаашкын хүнүнде, бистин республикага тус черниң бот-башкарылга органның депутаттарының соңгулдалары эрткен болгай...

— Тес-Хем кожуун 7 сумудан тургустунган. Сумулар иштинде Төлээлекчилер хуралының депутаттарының саны — 75, а кожуун хуралында 17 депутат хаара туттунган. Сентябрь 13-те Кызыл-Чыраа сумузунга тус черниң соңгулдазы эрткен. Соңгулда чаңгыс мандаттыг 11 округтарга болган. Аңаа «Чаңгыс демниг Россия» партияның кандидаттары киришкен, арыг тиелелгени чедип алган. Тес-Хем кожуунун төвү Самагалдай бурунгу Тываның найысылалы Кызыл-биле кады ажилдажылга талазы-биле керээ чарып алган ажилдап турар бис.

— Кышкы одалга сезонунга белеткел кайы хире

чоруп турарыл?

— Кожуун кышкы одалга сезонунга белем. Социал объектилерниң одалгазы план езугаар сентябрь 15-те эгелей берген. Хөмүр-даш курлавыры 100 хуу сөөртүнгөн болгаш одалга системаның септелге ажилдары чогуур деңгелде чоргустунган.

— Кожуунда өскүс болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругларның бажың-балгат-биле хандырылганы канчаар шиитпирлеттинип турарыл?

— Бо чылын Тес-Хем кожуунун девискээринге 6 ийи аал чурттаар бажыңны тудары планнаттыган. Самагалдайда 2 ийи аал чурттаар, Берт-Даг сумузунда 1 ийи аал чурттаар бажыңны тудуун бо хүннерде доозар. 2014 чылда кожуун девискээринде 20 өскүс уруг чаа бажың-биле хандырылган.

— Сентябрь 7-ден эгелеп республикада арагалаашкын-биле демиселдин айы эгелзэн. Кожуунда шалыпчы айда амыдыралдың кадык омур-хевирин база арагадан ойталаарын суртаалдаан кандыг хемчеглер чоруттунуп турарыл?

— Арагага удур демисел айының планы бадылаттыган. Кожуунун бүгү сумуларында кожун чагыргазының профилактика субъектилер, административтик комиссия, полицияның участок төлээлери, кожун чагырга даргазының корум-чурум талазы-биле харылап турар оралакчызы хыналда үнүүшкүннерни кылып турар. Үнүүшкүннер үезинде школарга, аныяктар ортузунга профилактиктиг ажилдарны чорудуп, хоойлуга дүүшпес чажыт арага болгаш спирт холумактыг бүдүмелдерни садып турарлар-

ны тодарадып турар. 2014 чылда 29 чажыт спирт холумак бүдүмелдер садып турар хамааттылар тодараттыган. Арага садарының дүрүмүн хажыткан дээш 89500 рубльге торгаша 2015 чылдың 8 айы-биле аңаа болза, хоойлуга дүүшпес арага садып-саарган 23 хамааттыны тодараткан болгаш ниити биле 100 муң рубльге торгаша.

— Кожуун девискээрин корум-чурум тударына үнүүшкүннү эки турачы улус дужиналар кирип турар. 2015 чылдың 8 айларының дургузуна 8535 хамаатты корум-чурум туду үнүүшкүннерге идепкейлиги киришкен. Чонну амыдыралдың омур-хевиринче кыйгыра хаара тудары-биле дыштан болгаш байырлал хүннерин кожун девискээринге янзы-бүтүлүктүг болгаш спортчу хем чеглерни ажилчын коллектив база аныяктар ортузунга эрттери планнаттыган. Сумулар көскү черлерде арагалаашкын биле удур демиселдин кыйгырыларын, баннер, плакаттар азып, чонувусту кадык амыралче кыйгырып турар бис.

Арагага сундулуг, социал байдалы нарын өг-бүлелер база учетта турар назарга алыр пээн уругларны доктаамал хайгааралга ап, бажыңнары үнүүшкүннерни удаа-дараа низастап турар. Профилактика ажилдарны кылып турду чонун аразында арагага чорук дүвүрээзинниг байдалы артпышаан хевээр. Ынчанга арагалаар чорук-биле ажил улам-на күштелдирип, уламчлаар бис.

Арын-нүүр чок, чүгле хүнү байып алырын бодап чорук кижилөрнү хайы-биле сөөк чылдарда кадыкшылга хоралы спирт аймаа холаан арага продукциязын, янзы-бүрү херектердерге ажыглаары-биле кирижи болбас өске-даа хоралы техниктиг спирт аймаан кожунда садып турар «адрестер» садыгларны илередир ажилда база шыңгы хайгааралда адыган.

Төндүрүп тура, Тес-Хем кожун чагыргазының удуртукчуларының, чурттакчы чонун база бодумнун мурнумдан тыва чонун эң ынак номчуур солуну, «Шын» солунун тургустунганындан бээр 90 харлаа юбилейинге байыр чедире каарын чөпшээрер көрүнүс. Хоочун солунуус ам-даа чонувуска хей чылдар бараалда чорзун. «Шын» солунун коллегия тивинге ажил-ижинге улуг-чүтү чедишкүннерни, амыдырал чуртталгазынга чүгле экинчи күзеп каар-дыр бис!

— Байыр чедиргенин база айтырылгарга харылап бергениңер дээш улуу-биле четтирдивис.

Шончалай ХОВАЛЫ

Авторнун тырттырып чоруу.

“Чаңгыс суур – чаңгыс бүдүрүлгө”

“ТЫВА ӨГ” БҮДҮРҮЛГЕЗИНДЕ

Тес-Хем кожуунда “Чаңгыс суур – чаңгыс бүдүрүлгө” губернатор төлөвилелин Кызыл-Чыраа амыдыралга боттандырып алыры-биле чоокта чаа сургакчылап чорааш, сумунун паспорту-биле таныжып көрдүм. Чылда суму даргазы Сарыг Тоо-Силевич турган. Көдээ Совет даргазы эки турачы Алдын-Соян Минчимбаевич (хөй санныг медальдарның эдилекчизи), эрэндей Чылбак-оол Улзан-Оон бээр бо хүнге чедир 18 кижиге бар.

Чулдун 5 албан черлери, 123 албан-барбан, 34 малчын кодан бар. Балдың баш саны – 5500, бода 1335 баш, чылгы (аът) – 950 баш евелиг.

Чулда 3 садыг, 1 пекарня, «Аржаан» кенчилге чери, 2 пилорама, алгы-ээр цех, 8 арат ажил-агыйлар турар. Чу дружина тускай дериттинген, 5 албан чери ээлчежи дежур-шкынче үнүп турар, демдегел аштыг. Суму девискээринде улуг эрээшкнери бо хүннерде дем-инмээн.

Иг-домнуг аржаан суглуг Шара-лге бо чайын 1 сезон иштинде азылгылар мага хандыр дышта-дын экижидип алганнар. Ын-штанылганы Кызыл-Чыраа суму-зының даргазы (А. М. Сакпай) на организастан келген.

Данзырын аттыг Культура-нда ТР-ниң алдарлыг артизи-зырынның чогадыкчы ажил-газынга тураскааткан республи-ка көрүлдеге белеткел ажилдары-лүк чоруп турар.

Чулгагызының төлээзи-биле-албан черлеринге барды-У-ну чаа дооскан, дээди эртем-дээд аныяк специалист база-илиниң аайы-биле ажилдап-Ч. Ч. Дандаа аттыг уруглар-н эргелекчизи Азията Владимир-ендей коллективиниң ажил-амы-биле таныштырды.

Чул садында 3 бөлүк бар, 55 уруг-тунган, 6 кижизидикчи башкы, 4

ажыл. Хой дүгүн ылгаар, кургадыр, ды-дар, долгандырар дээш, ажил-ла хөй. Ажилдакчыларның ортумак шалыңы 15000 рубль. Бүдүрүлгөдө 5 ажилчын олут ажиттыган. Бир дүрүг кидисти 1 шак дургузунда кылыр бис. Амгы үеде бүдүрүлгөвис орулгалыг ажилдай бер-ген” – деп, сайгарлыкчы чугаалады.

“Сентябрь 3-те Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун эрттирген ху-ралына мурнуу зонага дүк болбаа-зырадыр баштайгы бүдүрүлгө ажи-дар төлөвилелди саналдаан мен. Бо төлөвилелдин ачызында 18 ажилчын олут ажиттынар. Аңаа дүктү чуур, дыдар, пресстээр станоктар, хөм даа-раар, даараныр машиналар садып алыр болза, тыва, эр хөвөңниг тоннар, эгинээш (чеңи-чок), тыва идик иштинге кедер уктар, бөрттер, бичии уругларга чучактар, чоорган, кудус дээш, чүнү даарап болбас дээрл. Төлөвилелди Тываның Баштыңы деткээнинге аажок өөрүп тур мен.

Тес-Хем, Эрзин, Өвүр кожууннун малчыннарын, көдээ ажил-агый бүдүрүлгелерин деткири-биле чон-дан хой дүгүн хүлээп турар бис. Муңчу малчын 1 хойну кыргааны дээш, 45-50

рубльди ажилдакчыларга төлөп берип турар. А муң хойну кыргааны, оларны ашкарып-чемгергени, Кызылче чедирер кывар-чаар материалдар сатканы дээш малчыннар эвээш эвес чарыгдалдар-ны үндүрери билдингир. Түңнелинде Кызылга 1 тонна дүктү 8000 рубльге дужаарлар” – деп, Виктор Сюрюнович бодалы-биле үлөшти.

2014 чылда сайгарлыкчы Черногорск хоорайдан белен 25 килограмм хой дүгүн садып алгаш, хөвөңниг тоннар-ны даараан. Ол-ла чылын «Сүбедей» спорт комплекзинге “Чаңгыс суур – чаңгыс бүдүрүлгө” делгелгезинге 6,7 муң рубль өртектиг хөвөңниг тоннарны ол-ла дораан садып-саарып алганы хөйну чугаалап турар. “Садып алыкчы-лар хөвөңниг тоннар, уктар айтырып, чамдызы чагып-даа турду. Ак-Эрик сумузуң чурттакчылары тыва езу-чаңчылдарны сагып чоруур болгаш ус-шеверлер ында хөй. Чаа ажиттын-ган бүдүрүлгөгө тыва идик-хөп, эт-сеп даараар ажилдакчылар дугайында айтырыг турбас” – деп, Виктор Арина чугаалады.

Ажил-агыйжы сайгарлыкчының мурнунга салдыган планнары амы-



Хөвөңниг тон.

дыралга боттанып, бүдүрүлгезин ам-даа улгаттырып, бурунгаар сайзыраар болзунам.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

Авторнуң тырттырган чуруу.

Журналистиң орук демдегелелинден

«ЧАҢГЫС СУУР – ЧАҢГЫС БҮДҮРҮЛГЕ» ГУБЕРНАТОР ТӨЛӨВИЛЕЛИН – АМЫДЫРАЛГА



оларның дузалакчылары, 1 күш-культура, 1 хөгжүм, 1 орус дыл башкызы, 6 одакчы, 1 повар дузалакчылыг, 1 ажил-агый эрге-лекчизи ажилдап турар.

Башкы кадрларында 2 дээди, 7 тускай ортумак эртемниг башкылар ажилдап турар. Садиктиң өөредилге-кижизидилге ажилының кол угла-нышкыннары – өг-бүлөгө номчулга, орус дыл кырынга чугааланып өөренири, уругларның дыштанылгасын таарымча-лыг байдалга тургузары.

Кызыл-Чыраа школазында 156 өөреникчи өөренип эгелзэн, школада 30 башкы ажилдап турар, 4 башкы – дээди категориялыг, 16 башкы – бирги категория-лыг. Эге класс, информатиканы башкылаа-ры-биле ийи аныяк башкы ажилдап келген.

Школа директору – Айгуль Валерьевна Эрэндей, оралакчылары – Чейнеш Буду-Санааевна Карти, Венера Викторовна Дижитмаа.

Көдээде ада-иезиниң аалынга ажил-херек бүдүрүп чорааш, чедип келген, манап турганым «Чаңгыс суур – чаңгыс бүдүрүлгө» деп губернатор төлөвилелиниң иделкейжи кижикчизи, ус-шевер салым-

чаянныг Кур-Дагба Хорлай-оолович Ла-наа-биле ужуражып, ооң ажил-херээ-биле таныжар аргалыг болдум.

Төлөвилелдин маадырынга сөстү бе-рейн:

— Назы-харым шору апар чыдыр, бо чылын 33 харладым. Ачамны Ланаа Хорлай-оол Дарганович, авамны Ланаа Анна Бадыевна дээр, олар үргүлчү-ле мал малдап ажилдап чорааннар. Билип кээримге-ле, ачам узанып-чазаныр кижиге, хол куруг анаа черле орбас. Ус-шевер салым-чаянныг кижиге болгаш, аъттың дериг-херекселдерин – чуген, чулар, кижен, сыдымны боду-ла кылган турар. Ол бүгү дериг-херекселди инек кечинден кылыр, көктээрде харын серге кечинден дааа-зыннаар.

Ачамга чоок-кавының аалдарының ээлери аъттарының дериг-херекселде-рин кылдыртып алыр турду, уругларның, оолдарның улуу болгаш, мен ачамга дуза-лажып эгелзэн мен. Бодум биче чажымдан-на мал аразынга өскөн болгаш, бичимде-ле мал мунуп өөрөнгөн мен. Ынчангаш аъттың дериг-херекселдерин тудуп, оларны канчаар ажыглаарын биле берген мен. Шко-

лага өөренип тургаш, часкы, кышкы, чайгы-даа дыштанылга үезинде ачамдан билип, өөренип алган болгаш, төрөлдөрүмнүң чагыгларын күүседип, аъттың дериг-херек-селдерин кылып бериптер апарган мен.

2000 чылда 11 классты Кызыл-Чыраа школазынга дооскаш, шериг албан-хүлээл-гемни Соңгу Кавказка Грозный хоорайга ийи чыл иштинде эрттирдим.

Шеригден келгеш, ДОСААФ-ка өөрөндим, көдээге ачам сугга дузалакчы кадарчы болуп ажилдап чорааш, өглөп алдым. Колдуунда мал ажилыга бараан болуп чорааным ол.

«Чаңгыс суур – чаңгыс бүдүрүлгө» деп губернатор төлөвилелин амыдыралга бот-тандырып эгелей бээр, мен база сонуг-гап, ус-шевер мергежилими сайзырадып, ол төлөвилелге киржир дээш, аъттың дериг-херекселдерин кылып, бүдүрүп эгеледим. Улус-чон кижиге дыка идегээр, чагыгларын дораан кирип эгелей бээр чорду.

Эң-не баштай Эрзин кожуунга ус-шевер кылыглар делгелгезинге кылып, бүдүрүп алганым аъттың дериг-херекселдерин кириштирип делгей салдым. Ажылымны аажок сонугураа чорду. Республикага болуп ус-шеверлер делгелгезинге киржир эргени чедип алдым.

2013 чылдың май айда республикага болган делгелге – ярмаркага ажилда-рымны делгей салдым. Тускай комиссия кечигүннери аъттың дериг-херекселдерин аажок сонугураа көрүп, кылган ажылымга бедик үнелелди бергенинге дыка-ла амы-рап өөрзөн мен.

Төрзөн школамың 5-тен 8 класс чедир ус-шевер ажилга сундулуг, сонугураалдыг оолдарын 3 чыл иштинде аъттың дериг-херекселдерин кылырынга шаам-биле өөредип келдим – деп, аныяк ус-шевер Кур-Дагба Хорлай-оолович чугаалады.

Ол аразында ооң шаңналдарын со-нууга көрдүм.

Хүндүлүг бижиктер: “Азия төвүнүн уруг-лары” фестивалдык, национал школаның сайзыралының институтунун (“За дебют”), Үндөзүн тыва культура төвүнүн, Тес-Хем кожуун чагыргазының дээш, оон-даа хөй. Ус-шевер аныяк кижиниң ажил-херээ улам сайзыраарын күзөдим.

Дайынчы ДАМБА-ХУУРАК,
“Шынның” хоочун бижикчизи.

Шончалай ХОВА
Автомобиль
тырттырган

ДЕПУТАТ. МУҢЧУ МАЛЧЫН

2011 чылдың тер-
малчыны, муң хой-
Байыр Максимович
вандииниң аалынга ки-
өг-бүлениң амыр-мен-
ин айтырдым.

спубликага мал бажының
өстүрер сорулга-би-
мал тудуп, амыдырап
ларның саны чылдан
өзүп турар. Оларның
инге Тес-Хем кожуунуң
Самагалдай суурдан 4
трде Дыттыг-Хемниң
Тей деп черде күзеглеп
Байыр Максимович, Алла
вна Сувандиилерниң
өг-бүлөзи хамаар-
ынун эр ээзи малчын
ге төрүттүнген болгаш
ылын бичиизинден тура
тир, кызымак, ажилгыр,
жээ оол кылдыр өзүп
Олар кыш-чай дивес,
ыр олут чок, даң адар,
кер ажил-агый үзүлбес
бердинген.

р Максимович Оожум
шеригалбан-хүлээлгезин
ен соонда, аныктар ку-
1985 чылда Чаш-Тал деп
үзгө эрттирген. Өг-бүлө
зп-найыралдыг чурт-
т-бодун эки билчип, дет-
ей мал-маганны өстүрүп,
еде берген. Малчыннар
тегдүт. Оларның дөртү
штыг, аңгы амыдырап-
турар. Үжү — Чырга-
ортумак школазының
кпери. Дөрт дугаар
незиниң ажил-ижин
малчыннай бер-
вандииниң баштыңының



харысалгазы улуг. Ол чүглө
мал-маган-биле ажаанзыраар
звес, а ажы-төлүнүн келир
үези дээш, оларның кижизи-
дилгеи дээш харысалгалыг.
Бичиизинден тура ада-иези
уругларын ажил-агыйга, мал-
маганга ынак кылдыр өөредип-
кижизидип турар.

Малчынның коданында 1450
шээр, 90 бода мал, 30 чылгы
бар. Мал-маганын үш коданда
үлээн. Дугуржулга езугаар хой

кадарчыларына 1 айда 4 хой
болгаш 1 өшкүнү, а өшкү кадар-
чызынга 4 өшкүнү төлөп турар,
херек болза, шалыңын акша-
биле-даа санажыр. Мал чеми
белеткээр чымыштыг үе келге-
ни-биле муңчу малчын шыңгы
белеткенип турар. Кышты хүр-
менди ажыраарына 150 тонна
сиген херек, бо хүнде 50 хуузу
күүсеткен болгаш ажил ам-даа
уламчылавышаан. "Машина-
техника эргижирээн болгаш,

сигенни шаандагы үеде дег,
айыыр-биле бөлүп, хөпзөннөп
турар бис. Чаа трактор, сиген
престээр машина болза, ажил
чиигей бээр болгаш, чарыгдал
база эвээжей бээр. Бо хүнде
сиген белеткелинде 10 кижини
хаара туткан бис" — деп, Байыр
Суванди чугаалады.

Муңчу малчын — кожуунуң
Төлээпкчилер хуралының
депутаты. Төлээпкчилер
хуралының даргазы Хая-Маа-

дыр Санаа Байыр Сувандииниң
ажыл-ижи чеже-даа чай чок
болза, чаңгыс-даа сессия эрт-
тирбейн, санал-оналдарын ки-
рип, кожуунуң хөй-ниити амы-
дыралына идепкейлиг киржип
турар дээрзин айытты.

Малдыг кижиге — каас, амыды-
ралы тодуг-догаа, бай-шыырак
болур дээрле-ле шын. Малчын
өг-бүлө 25 хире инек саап, сүт,
өреме, эжегей, тарак, ааржы-
ны ап, аймаанга чедиштирип
турарлар. Ынчангаш оларның
аалында ажил-амыдыралга хе-
рек «УАЗ», «ГАЗ-53», «КАМАЗ»
автомашиналар кезээде белең.
Кыштагда чырык бар, движок
доктаамал ажилдап турар.

Малды чылдың дөрт эргил-
дезинде, дыштаныр шөлээ чок
кадарарына чүглө зрес-кежээ,
кызымак кижилер тааржыр.
Малды семиртип кадарары-
биле малчын кижиге турлаг-хо-
наштар кезип, хонган черинге
кажаа-хораазын кылып, өөн
өглээр, мал чеминге сиген-
ширбиилди белеткээр дээш,
ажыл-ла хөй.

"Тыва кижиге малдыг чоруур
болза, аштавас" деп бурун-
гу өгбелеривистиң чугаазын
малчын чүүлдүгүнүп чоруур.
Сувандиилерниң өг-бүлөзине
улам холу дыңзыг ажилдаарын,
ажыл-херээ бүдүнгүр, чоруу чо-
гунгур болурун база бедик күш-
ажылчы чедишкенин күзөп
каалыңар.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

Авторнуң тырттырган
чоруу.

АРАВЫСКА ЧОРААН БОЛЗА...

ның алдарлыг арти-
Владимирович Дан-
бистиң аравыска чо-
олза, январь 31-ниң
таптыг-ла 40 хар хар-
рган. Айыыл-халаптың
дан элекке чырык
йден чарлып чоруй
аа, уяранчыг, чараш
ы болгаш хоюг үнү
чонувустуң аразын-
ыланып, акааларның
тес-хемчилерниң хей-
көдүрүп чоруур бол-
унуң иштики делегейи
бай, сагыш-сеткили
үзел-көрүжү ховар
тускай чаңгыс чер-
устуң уран талан-
им-даа аныак-өскенге
ап арттырар дизе, ооң
ан чырыкче үндүрүп,
үлүүн ном кылдыр
херек.

Үндезин культура
ажылдакчылары бо
иг чылы-биле Аяс
нын адынга ту-
ан «Алдын согун»
фестивальды Тес-
куунга культура эр-
база Ак-Эрик көдээ
бажыңының дем-
зи-биле эрттирерин
дыка-ла өөрдүм.
иваль ооң хөй санныг
чилери база ырыла-
седип шенеп чоруур
ыраажыларга дыка-
дурбас белек болур
зыг чок.

ыстың сыгыт-хөөмейи
Тывага звес, деле-



УТПААН БИС, ЧОРТААР БИС...
АКАА ОТАУ АЯС ДАНЗЫРЫН!!!

гейни дескиндир делгереп,
алдаржып чораан болгай.
Ол Улан-Удэ хоорайга бо-
луп эрткен Азиат чоннарның
аразынга болган «Ак ай»
фестивалының дээди шаң-
налының эдилекчизи база
Башкортостанга болуп эрткен
"Уран-мото" көрүлдениң дээди
шаңналынга төлөпиг болуп,
төрөөн Тывазынга аас-кежи-
тиг чанып кээп турганы мээң
караамда ам-даа дүүн болга-
ны дег, чуруттунуп чоруур.

Амгы үеде тыва культу-
рада хөөмейни сайзыра-
дып алыр дээш, дыка улуг
күженишкениң ажилдар-
ны республика иштинде
кылып чорудуп турза-даа,
бистиң кожуунуң байдалы
дүвүренчиг болуп артпышаан.

Бир звес Аяс Данзырын ара-
выска чораан болза, төрөөн
кожуунуң аныак-өскөн
оолдарын сыгыт-хөөмейге
өөредип чоруй баар турган
дээрзинге бүзүрээр мен. Ол
ышкаш бодунуң ховар са-
лым-чаяаны-биле «Тываның
хөөмейжизи» деп бедик аттың
эдилекчизи-даа болуп болур
турган дизе, чигзиниг чок.

«Хөрээм өйгөн бодалда-
рым борбак шой бооп өйүп
чору» деп ырызының сөзү
сагыш-сеткилди аартып чор-
за-даа, акымның алызындан
чуртталгага ынаан, келир үе
дээш тура-соруктуг чораа-
нын сактып келгеш, бодумну
оожургадып алыр-дыр мен.

Марат ДАГБА.

КАЙГАМЧЫКТЫГ ШАРА-НУУР ХӨЛ

Аңгыр, кужу шаалашкан,
Алды чүзүн малдар деви
Ада-өгбөм чурту Шара-Нуурга
Аалчы болуп чедип чордум.

Бойдус чаян эмниг-домнуг
Боттанган хөл Шара-Нуурга
Хоочуннар чыгып келгеш,
Хоочурустан сегидивис.

Дустуг хөлге эштип-шымнып,
Туразында чаңнадывыс.
Элезинге дөгеленип,
Эъдивисти каңнадывыс.

Аныктар уругларның белеткээни
Аъш-чеми амданныг-дыр.
Ам келир чылын хөлүвүске
Албан база дыштаныр бис.

Даянгыштыг келген кижиге
Танчылай бээр Шара-Нуурум.
Кадыкшылдың төвү болган
Кайгамчыктыг Шара-Нуурум.

Клара ЧИҢМИТ.



«ФОРСАЖ» сады даштыкы машиналарның артык кезектерин чиик өртөккө үзе садып турар. Ол-ла садыг иштинде чаа өөредилге херекселдерин болгаш идик-хеп аштап чуур порошок, саваң аймаа садып эгелээн. Өртээ дыка чиик.

Адреси: Дорожная кудумчузу, 4 дугаар бажың, хем чарыы.

Харылзажыр телефону: 8-923-265-75-82



Телевирлиг үндезинге парлаан.



УАЗ автомашинага артык кезектерни

барын садып ап, чогуң чагыдып ап болур. Чагыдар болза, өртээниң 50 хуузу баштай төлөп алыр. Өртээ Новосибирск хоорайны. 20 хууга чедир чиигелделиг.

Магазин «Регион 17»,
Интернациональная кудумчузу, 115,
(2 дугаар каът) Тел. 8(394-22)-6-60-40,
8-913-358-08-88.

ИП ФАТЕЕВ А.Ю. ИНН170108166930

Телевирлиг үндезинге парлаан.



Общество с ограниченной ответственностью
торгово-производственная компания «Арболит» реализует:

- Мини-АТС, телефония
- Охранно-пожарная сигнализация
- Система контроля доступом
- Структурированная кабельная сеть
- Видеонаблюдение
- Электромонтажные работы

- Арболитовые блоки
- Огнезащитные покрытия
- Арматура
- Стеклопластиковая
- Наливные полы
- Теплые полы
- Базальтовая фибра
- Пропитки для бетона
- Строительные работы

ул. Оюна Курседи, 54, т.: 8(39422) 3-70-11, 8-983-516-07-88, 8-923-397-42-77



ШАРЫ

Огромный выбор: конфетти, грамоты, открытки, буквы, цифры, украшения для машин, наборы для сервирования стола, ходячие шары, гелий. Оформим шарами любой праздник!

Магазин «ВСЁ ДЛЯ ПРАЗДНИКА»

тел. 8-923-262-48-48

Типография ООО «ПЕЧАТНИК»

реализует бумагу

«Снегурочка»

(количество ограничено)
Готовые книги регистрации длительного и постоянного сроков хранения, БСО (от 030 коп), этикетки и т.п.
г.Кызыл, ул. Красноармейская 100, офис 16 (цокольный этаж)
к.т. 8-394-22-2-15-08; 8-923-269-13-09.

Телевирлиг үндезинге парлаан.

ИЗВЕЩЕНИЕ

В администрацию Пий-Хемского кожууна поступило заявление от Серен-оол Вячеслава Анай-ооловича о предоставлении в аренду, сроком на 5 (пять) лет земельного участка из категории земель сельскохозяйственного назначения, расположенного по адресу: Республика Тыва, Пий-Хемский район, местечко «Перешеек», с общей площадью 50000 кв.м., разрешенное использование - для сельскохозяйственного использования.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации отделом земельных, имущественных отношений и архитектуры администрации Пий-Хемского кожууна принимаются письменные заявления по данному заявлению.

Начальник отдела земельных, имущественных отношений и архитектуры Кужугет Б.В.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва
Республиканың Информатизация
болгаш харылзаа яамызы.

Кол редакторнуң хүлээлгезин
күүседип турар
Ш.М. СУВАН.

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35,
редакторнуң дузалакчызы — 2-30-69, редакторнуң оралакчызы
— 2-17-91, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Социал камгалал болгаш хей-ниити амыды-
рал килдизи — 2-03-88. Реклама, чарлал килдизи — 2-18-10,
Тел/факс (394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 3 парлаар ама.

Тираж 4617. Номерни парлаалгаже дужааганы: графикезуугар
— 21.00, херек кырында — 18.00.

ФИЛИАЛ ФИТОЦЕНТРА

«ПРАСКОВЬЯ»

Республика Тыва,

г.Кызыл,

ул.Сергея Лазо, 112

Тел.:8-913-352-47-74

МӨЧЭЭН КИЖИЛЕРГЕ ТУРАСКААЛДАР

мрамор, гранит, чурук-
тарын сиилбиир, бижимел-
дерни чайырлаар, турас-
каалдарны тургузар.

Хем ол чарыы, Саянский
переулок, 23.

Тел: 8-913-359-9494;

8-923-380-9494.

Телевирлиг үндезинге парлаан.

ЧАРЛАЛДАР

Өвүр кожууннуң Дус-Даг ортумак школазының тургу-
зындан бээр 75 чыл ою 2015 чылдың сентябрь 26-да болу-
ла ажилдап чораан башкыларны, ажилчыларны, ш-
доозукчуларын байырлалче чалап тур бис.

Орн

Чадаана хоорайда Комаров кудумчузу, 1 кв 1-де Дус-Да-
садып база хой дүгүнге, инек кежинге орнажып, хүлээп ап тур-
кежи чаа болгаш эки дүрүп каан болур.

Харылзажыр телефону:
8-923-268-82-58.

ГОРОДОК-ПРИНТ

- Полиграфия
- Силерниң чурууңар
- кирген белектер
- Сувенирлер
- Хепке бижиктер



Визиткалар, чалалгалар,
календарьлар, футболкалар,
стаканнар, тавактар, сыртыктар,
пазлдар, акрил магниттер,
брелоктарны. Силерниң
күзелиңер-биле кылып турар.

Кызыл хоорай,
Ленин кудумчузу, 50,
"Меридиан" садыг төвү,
офис 208.
Тел:8-913-359-48-00.

Кара болгаш өңү металлдарның бузунду

хүлээп ап турар бис.

Өртээ аар.

Кызыл хоорай, Каа-Хем куд-
94. «Одежда» баазасы.

Тел. 8-923-384-38-78.

ИЗВЕЩЕНИЕ

В администрацию муниципально-
ного района «Бай-Тайгинский ко-
жуун Республики Тыва» по-
заявление от гражданина Р-
рап Александр Шолбанов
предоставлении в аренду
ного участка из земель насел-
пунктов с кадастровым н-
№17:01:0401087:270 распо-
ного по адресу: Республика
Бай-Тайгинский кожуун, с
ул.Сайзырал, д.23, вид разре-
го использования (назначени-
индивидуального жилищного
тельства, с общей площадью
кв.м.

В рамках действующего за-
дательства администрации му-
пального района «Бай-Тайг-
кожуун Республики Тыва», в те-
30 дней со дня опубликовани-
ной информации принимает
менные возражения по да-
заявлению по адресу: Респу-
Тыва, Бай-Тайгинский кожуун,
ли, ул. Комсомольская, д. 19,
222.

Вр.и.о. главного специа-
отдела экономического раз-
и земельно-имущественных
шений админист-
Сунду

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000000
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуника-
адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Респу-
талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртү-
Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко
Солунда парлааттыг материалдарның авторларының бодаалдары
цияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш
фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харылаар.